

İÇ BORÇLARIN SİYASİ BOYUTLARI

Yrd.Doç.Dr. Ahmed Fazıl ÖZSOYLU*

1. GİRİŞ

Toplum ihtiyaçlarının tatmini için gerekli ve faydalı olan faaliyetlerin yapılması amacıyla kurulmuş bir kurum olan devlet, bu faaliyetleri gerçekleştirebilmek için kaynaklar bulmak ve bunları karşılaştırıp denkleştirmekle yükümlüdür. Siyasi yapısı ister otokratik ister demokratik olsun, ister merkezi ister federal idare halinde olsun her devlet kaynaklarını ve harcamalarını tanzim edeceği bir bütçe oluşturur. Devlet bütçesi, "devletin bir yıllık süre içindeki gelir tahminleri ile giderlerini gösteren ve bunların uygulanma ve yürütülmesine izin veren bir kanundur" (FEYZİOĞLU, B. N. 1981:14). Devlet bütçesi, bütçenin prensipleri gereği 'denk olmak' zorundadır. Bu prensip, tahmini kamu gelir ve giderlerinin denk olmasını şart koşar. Ancak tüm özen ve uğraşa rağmen devlet bütçeleri açık verebilirler. Oluşan bu açık, genellikle üç temel fon kullanarak kapatılmaya çalışılır : 1) Dış Borçlanma ii) İç Borçlanma iii) Merkez Bankası kaynakları (Emisyon hacminin artırılması).

Bu üç fondan dış borçlanma, gerekli kaynakların dış alemden belli bir faiz karşılığı elde edilmesidir. Diğer fon Merkez bankası kaynaklarıdır. Para basma yetkisi, hemen tüm ülkelerde Merkez Bankalarına devredildiği için, devletin bu kaynaktan faydalanması da artık borçlanma (avans) şeklinde olmaktadır. Ancak, Merkez Bankası kaynaklarının genellikle faizsiz olması, bazende karşılıksız (hibe şeklinde) gerçekleşebilmesi, bu kaynağı iç borçlardan ayıran özelliklerdir. Bütçe açıklarını gidermede üçüncü fon ise devletin iç piyasadan borçlanmasıdır. Ekonomik terminolojide devlet iç borçları, "devletin itibarına dayanarak, muayyen vade sonunda ödenmek üzere, bazı menfaatler karşılığında, borç verenlerin rızası ile milli para cinsinden ödünç aldığı paralar" şeklinde tarif edilebilir (ARSAN, Ü. 1961:4).

Modern devlet anlayışı içinde ihtiyaçlar her geçen gün daha fazla artmaktadır. Özellikle demokratik parlamenter ülkelerde seçimle iş başına gelen hükümetler, toplum ihtiyaçlarının tatmini konusunda daha duyarlıdırlar. Hükümetler bir yandan ülkenin kalkınması için gerekli yatırımları yaparken, diğer yandan da refahı artırıcı sosyal

* Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi

yatırımlara ağırlık verirler. Tüm bu faaliyetler kamu harcamalarının sürekli tırmanmasına neden olur. Günümüzde pek az devletin harcamalarını olağan gelirleri düzeyinde tutabilmesi, kamu kesimini sürekli açık veren bir birim şekline dönüştürmüştür. Oluşan bu açığın giderilmesinde söz konusu seçeneklerden dış borçlanma ve Merkez Bankası kaynaklarının yan etkileri (dış borç temininin güçlüğü yada maliyeti; Emisyon hacminin artmasının fiyat artışına sebep olması vs. gibi) göz önüne alındığında, iç borçlar "en uygun" kaynak olmaktadır.

İç Borçların alternatiflerine göre "en uygun" kaynak olması sadece ekonomik etkilerinden kaynaklanmaz. İç borçlar, ekonomik etkileri bakımından en tartışmalı, en karmaşık konulardan biridir. Ekonomik hayatın iç çeliği ve bir çok faktörün aynı anda etki ediyor olması, iç borçların etkilerini belirlemeyi güçleştirmiş, tesbitlerde tahminlerden öteye geçememiştir. Ancak iç borçların kaynak tahsisatına (özellikle crowding-out etkisi); ekonomik istikrara (devlet tahvil veya bonolarının faiz oranlarına etkisi) yada gelir dağılımına (fonksiyonel dağılım ve nesiller arası borç yükü gibi) etki edebileceği teorik olarak gösterilmiştir. Nitekim başarılı bir borç yönetimi gerçekleşmediği takdirde tüm bu olumsuz etkiler oluşabilmektedir. Buna rağmen, gerek ülkemizde gerekse diğer sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkelerde iç borçlar sürekli artış göstermektedir. Bunun en önemli sebebi de iç borçlanmanın siyasi boyutudur.

Seçimle iş başına gelen siyasi hükümetler, yeni vergi çıkarmada yada vergi oranlarını artırmada son derece dıyarlıdır. Aynı şekilde orta vadede olumsuz etkilerin belirlediği Merkez Bankası fonlarına da seçim dönemleri dışında pek rağbet edilmez. İç Borçların etkileri ise hep tartışmalıdır ve seçmenler genellikle iç borçlanma konusunda kayıtsızdır.

İç borçlanma kamu harcamalarının "fırsat maliyetlerini" değiştirir. bu sebeple iç borçlanma yöntemi iktisat politikaları aracı olmaktan çıkıp, daha çok siyasi çıkarların gerçekleşmesi amacıyla yönelmiştir ve siyasi partilerin iktidar mücadelesinde, iktidarın elinde bulundurduğu bir kozdur.

2. SİYASAL EKONOMİK YAKLAŞIM VE İÇ BORÇLARIN SİYASİ BOYUTLARI

Terminolojide "Politik Konjonktür Teorisi" yada pozitif yaklaşım, siyasi iktidarların aldığı ekonomik kararların ardındaki politik nedenleri, bir başka deyişle günlük siyasi kararların ekonomiyi nasıl etkilediğini inceler. Siyasal ekonomik yaklaşımın analizlerinde temel varsayım, geleneksel iktisatta birey davranışları için varsayılan "akılcı" davranışların devlet (Siyasi Hükümetler) için de geçerli olduğudur. Siyasal partiler siyasi iktidarı ele geçirmeye ve oylarını maksimize etmeye, seçmenler de refahlarını artıracak siyasi partinin iktidara gelmesine çalışırlar : Ancak seçmenlerin belirgin bir özelliği vardır: "unutluluk". Seçmenler, siyasi partilerin ilk iktidar yıllarında ki icraatları unutar ve seçim öncesi icraatları değerlendirir. Ekonomik kararlar ise etkilerini belli bir gecikme ile gösterir. Siyasal ekonomik yaklaşıma göre, demokratik ülkelerde siyasi iktidarlar, ekonomide canlılık sağlayabilmek için ekonomiye sürekli müdahale ederler ve bilinçli olarak ekonomik dalgalanmalar oluştururlar.

Siyasal ekonomik yaklaşımın öncülüğünü yapan ve en etkili olanlarından Downs'a göre; siyasi iktidarlar, seçimi kazanabilmek için (mutlak çoğunluğu elde etmesi gerekli değildir. geliştirip uyguladıkları politikalarla seçmen davranışı arasında nasıl bir ilişki

olduğunu saptamak zorundadırlar. Seçimde akılcı davranacağından, her seçmen oyunu kendisine diğerlerine oranla daha çok yarar sağlayacağına inandığı siyasal partilere verecektir (DOWNS. A. 1957 ayrıca SAYBAŞILI, K. 1986:22-25; SÖNMEZ, S. 1987: 191-194). Downs'a göre hükümet kamu harcamalarını, kendine sağladığı marjinal oy kazancı, finansman yöntemlerinin neden olduğu marjinal oy kaybına eşit oluncaya dek sürdürecektir.

Siyasal Ekonomik yaklaşımın bir başka önemli temsilcilerinden Bruno FREY kamu harcamalarının ve sonucunda oluşan politik konjonktür dalgalanmalarının iki sebebi olduğunu iddia eder : Birinci neden; siyasi iktidar ekonomiyi istikrara kavuşturacak program ve yeteneğe sahip değildir. Bu sebeple, hükümetler kamu harcamaları ve yatırımlarını sürekli olarak artırarak ekonomide canlılık sağlamaya çalışırlar. İkinci nedense, siyasi iktidarların tekrar seçilebilme ile ilgili stratejileridir. Hükümetler, seçim öncelerinde işsizlik oranını düşürmek ve seçmen üzerinde olumlu etki bırakabilmek için harcama ve yatırımları artırıp ekonomik canlanmayı sağlarlar.

İç borçlar konjonktürel dalgalanmaların oluşturulması için en ideal araçlardır. Siyasi iktidarlar, artırdıkları kamu yatırımlarını, yeni vergilerle yada vergi oranlarını artırarak karşılayamazlar. Emisyon hacminin artırılması ve enflasyon arasındaki ilişki sebebiyle de Merkez Bankası kaynakları, siyasi istikrar için uygun araçlar değildirler. Gandenberger, iç borçların fonksiyonunu şöyle özetler: Hükümetler konjonktürel daralma dönemlerinde ekonomik canlılığı sağlamak için harcamalar yapar. Bu harcamaları daralma döneminden çıktıktan sonra hemen kesmek mümkün değildir. Daralma sonrası, oluşan normal ve yüksek konjonktür dönemlerinde devlet iç borçlanma yolu ile fon toplar. Canlılık dönemleri, hükümetlerin borçlanma için aradıkları en müsait ortamdır (GANDENBERGER, O. 1982: 864).

Gantner, Avusturya için yaptığı çalışmada iç borçların siyasi araç özelliklerini üç madde ile özetler :

i) İç borçların etkilerini seçmenler hissedemez ve sonuçlarını önceden kestiremezler. Ayrıca iç borç rakamları, faiz oranları, yada gelişimi "demogoji" yapmaya çok müsaittir. Buda siyasetçiler için bir avantajdır.

ii) İç borçlarla finanse edilen projeler kısa ve orta dönemde tamamlanabilirken, borçlanmanın olumsuz etkileri uzun bir dönemde kendini gösterir. Bu da politikacıların aradığı bir ortamdır.

iii) Siyasetçiler bir çok büyük projeyi borçlanma olmadan "gerçekleştirilemez" olarak gösterebilirler. Ayrıca siyasi hükümetler harcamalarını kısmadan, yada vergi oranlarını artırmadan gelir elde etmektedirler. Sağlanan bu avantajlara karşılık sıkıntılar gelecek dönem hükümetlerine bırakılmıştır (GANTNER, M. 1977).

3. TÜRKİYE'DEKİ DURUM

Türkiye'de kamu harcamalarının siyasal-ekonomik nedenlerini araştırmak ve iç borçların siyasi boyutlarını inceleyip tutarlı bir sonuca varmak için geniş bir veri seti gereklidir. Türkiye son 15 yılda yaşadığı yüksek enflasyon oranları ve 1970'lerden beri yaşadığı ekonomik istikrarsızlık nedeniyle belli kalıplara ve modellere uydurularak incelenemez. Ayrıca Türkiye'de kamu kesiminin uzun yıllar net açık vermesi ve iç borç

rakamlarına da her dönemde rastlanması, incelemeyi zorlaştıran diğer nedenlerdir. Ancak 1980 sonrası serbest piyasa modeline bağlılığın açıklanması, kamu sektörü ve harcamaları anlayışında köklü değişimlerin olacağı ve kamu sektörünün küçüleceğinin ilan edilmesi sebebiyle bu çalışma 1980 sonrası dönemle sınırlandırılmıştır.

24 Ocak kararları ile serbest piyasa ekonomisinin kabul edildiği 1980 yılından sonra iktisat politikaları çerçevesinde kamu harcamalarında bir gerileme gözlenmektedir. Kamu harcamalarındaki oransal azalmanın önemli bir sebebi, daha önce kabul edilen "devletin ekonomik gelişmenin motoru" görüşünün reddedilmesidir. Gerçi 1980 sonrası ortaya çıkan bu değişikliğin uygulamaya ne derece yansıdığı, ya da devletin ekonomide küçülmesi söz konusu ise bunun hangi kamusal faaliyetlerden fedakarlık edilerek gerçekleştirildiği tartışmalıdır, ancak, kamu harcamalarının oranı nisbeten azalmıştır (Bak. ÖNDER, İ. 1989). Kamu harcamalarının azalması, harcama ve iç borçlanmanın siyasi nedenlerini değiştirmemiştir. Bu sebeple Tablo 1'de Kamu Harcamaları; Bütçe Açıkları ve Net İç Borçlanma göstergeleri incelenmiştir. Bu göstergeler hem fiyat artış etkisinden arındırılmak hem de ekonominin bütünü içerisindeki yerinin gelişimini tesbit edebilmek amacıyla Gayri Safi Milli Hasılaya (GSMH) oranlanarak alınmıştır.

TABLO 1
Kamu Harcamaları-Bütçe Açıkları-Net İç Borçlanma
(Cari Fiyatlarla Milyar TL.)

Yıllar	Kamu Harcamaları	KH/ GSMH	Bütçe Açığı(BA)	BA/ GSMH	Net İç Borçlanma	NİB/ GSMH
1981	1.482	22.6	96	2.64	88	1.3
1982	1.780	20.4	151	1.73	130	1.5
1983	2.613	22.2	376	3.27	109	0,9
1984	3.785	17.5	979	5.33	421	2.3
1985	5.412	19.5	787	2.83	728	2.6
1986	8.561	18.1	1.407	3.58	1170	2.9
1987	13.043	22.2	2.598	4.45	2127	3.7
1988	21.447	21.3	3.860	3.1	3497	3.5
1989	38.871	22.7	7.502	4.3	7434	4.4
1990	68.527	19.2	11.954	4.1	9874	3.4

Kaynak : TÜSIAD- "The Turkish Economy" çeşitli yıllar ve HDTM- "Başlıca Ekonomik Göstergeler" 1992-Ocak/Şubat'tan hesaplanmıştır.

Tablo 1' den ortaya çıkan sonuç kamu harcamalarının genelde düşüş trendi gösterdiğidir. 1980 öncesi kamu harcamalarının GSMH'ya oranlarının 1966-1980 arası % 23- % 32 arasında değiştiği gözönünde bulundurulursa (Bak ÖNDER, İ. 1989 : 25-33) 1980 sonrasında en yüksek % 22.7 olan oran, düşüş trendini doğrulamaktadır. 1980 sonrası dönemde erişilen en yüksek oranlar 1983, 1987 ve 1989 yıllarıdır. Bu yıllarda Türkiye'de parlamento ya da yerel yönetim seçimlerinin yapıldığı yıllardır. Bu yıllarda kamu harcamaları artmış, hemen takip eden yılda ise önemli düşüşler göstermiştir. Bu gelişmeler siyasal ekonomik yaklaşımın siyasal iktidarların seçim dönemlerinde kamu harcamaları ile ekonomik dalgalanmalar oluşturacağı iddiasını desteklemektedir. 1988

yılındaki % 21.3'lük oran, 1989 yılındaki yerel seçimlerinin mart ayında olmasından, bir başka ifade ile siyasi iktidarın Mart 1989 seçimlerine, 1988 yılından hazırlanmaya başlamasından kaynaklanabilir.

Tablo 1'in gösterdiği bir başka gelişme de 1980 sonrası artan bütçe açıklarıdır. Dönem başında GSMH'ya oranı % 2.64 olan bütçe açıkları dönem sonunda % 4'lerin üzerine çıkmıştır. Dönem boyunca bu oranlar yine seçim yılları 1983, 1987 ve 1989 yıllarında, bir önceki yıla göre sıçramalar göstermiştir. 1984 yılında ise bu oranın % 5.35 ile en yüksek seviyeye çıktığı gözlenmektedir. Genelde seçim yılının hemen ertesinde düşüş gösteren bütçe açıklarının, 1984 yılında % 5.33'lük orana sıçramasının arkasında gene siyasi nedenler vardır. 1984 yılında iktidardaki hükümet, uyguladığı (arz yönlü) iktisat politikaları anlayışı ile vergi oranlarını düşürmüş, ancak beklenenin aksine vergi gelirleri artmamış tam aksine düşmüştür. Kamu harcamalarının artışı durdurulmadığından 1984 yılında bütçe açığı dönem içinde en yüksek seviyeye yükselmiştir.

Net iç borçlanma rakamları incelendiğinde de yine seçim yıllarında borçlanmanın hem tutar olarak hem de oran olarak arttığı görülmektedir. Dönem başında % 1.3 olan net iç borçlanmanın GSMH'ya oranı, dönem içinde % 4.4'e kadar yükselmiş, dönem sonunda ise % 3.4 olarak gerçekleşmiştir. İç borçlanmanın seçim yıllarında, yani hem kamu harcamalarının, hem de bütçe açıklarının önemli artışlar kaydettiği yıllarda artıyor olması; bütçe açıklarının finansmanında iç borçların önemini gösterir. Bu iddiayı kanıtlamak amacıyla Tablo 2'de bütçe açıkları-vergi gelirleri ve net iç borçlanma rakamları karşılaştırılarak, bütçe açıklarının finansmanı incelenmiştir.

TABLO 2
Kamu Harcamaları-Vergi Gelirleri-Bütçe Açıkları-İç Borçlanma

Yıllar	Kamu Harcamaları	Vergi Gelirleri	VG/KH	Bütçe Açıkları	Net İç Borçlanma	NIB/BA
1981	1.482	1.190	80.2	96	88	91.6
1982	1.780	1.570	88.2	151	130	86.0
1983	2.613	1.934	74.0	376	109	28.9
1984	3.785	2.372	62.6	979	421	43.0
1985	5.412	3.829	70.7	787	728	92.5
1986	8.561	5.972	69.7	1.407	1.170	83.1
1987	13.043	9.043	69.3	2.598	2.127	81.8
1988	21.447	14.475	67.5	3.860	3.497	90.5
1989	38.871	24.370	62.3	7.502	7.434	99.0
1990	68.527	43.650	63.6	11.954	9.874	82.5
1991 (1)	130.865	78.438	59.9	31.760	15.069	47.4

(1) Geçici Rakamlar

Kaynak : TÜSİAD-"The Turkish Economy" çeşitli yıllar ve HDTM-"Başlıca Ekonomik Göstergeler" 1992 Ocak/Şubat'tan hesaplanmıştır.

Kamu harcamalarının vergi gelirleri ile karşılama oranı dönem başında % 80.2 iken bu oran dönem sonunda % 63.6 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranlar seçim yıllarında

düşüş göstermiş özellikle 1989 yılında % 62.3 ile dönemin en düşük oranı gerçekleşmiştir. Tablo 2'den ortaya çıkan çok önemli bir başka sonuç ise artan kamu harcamaları sonucu oluşan bütçe açıklarının iç borçlanma yolu ile giderilmesidir. Bu oran 1987 yılında % 81.8; 1989 yılında ise % 99 olarak gerçekleşmiştir ki bu gelişme iç borçların siyasi boyutlarını yeterince gösterir. Yine seçimlerin yaşandığı 1991 yılında bu oran % 47.4'e düşmüştür. Ancak 1991 yılında bütçe açıkları 1983 yılında olduğu gibi dış borçlanma ve özellikle de Merkez Bankası avansları (emisyon) ile kapatılmıştır (HDTM-1992:81). Gerek 1983 ve gerekse 1991 yılındaki kamu harcamaları ve bütçe açıklarının katlanarak artması; buna karşılık açığın dış borç ve Merkez Bankası avansları ile kapatılması bir başka yoruma da neden olabilir : 1983 ve 1991 parlamento seçimleri sonrası siyasi iktidarın el değiştireceği seçimler öncesi tahmin edilebilmiş ve siyasi iktidar el değiştirmiştir. Bu sebeple siyasi iktidarlar "gider ayak" en külfetli yolları seçmişlerdir, denebilir.

1980 sonrası önemli boyutlarda artan bütçe açıkları Türk Ekonomisi için yeni bir olgu değildir. Ancak 1980 sonrası bütçe açıklarının kaynağı değişmiştir. 1980 öncesi KİT finansman açıkları sebebiyle uzun yıllar açık veren devlet bütçesi, 1980 sonrası daha çok yatırımlar ve transferler nedeniyle artmıştır. 1980 sonrası, kamunun geniş çaplı ve büyük ölçekli alt yapı yatırımlarına girmesi, özellikle enerji ve ulaştırma alanlarında uzun vadeli yatırımlar, kamu açıklarını artıran bir nedendir. Bir diğer önemli neden ise transfer harcamalarının artmış olmasıdır. Transfer harcamaları içerisinde sürekli artış gösteren borç faizleri ve borç ödemelerinin payı ise tehlike sinyalleri vermeye başlamıştır. Özellikle 1983 yılından sonra borç faizleri ve borç ödemeleri katlanarak artış göstermiştir. Türkiye'de iç borçlanma ve toplam borç ödemelerinin vergi gelirlerine ve kamu harcamalarına oranı Tablo 3'de gösterilmiştir.

TABLO 3
İç Borçlar ve Borç Ödemelerinin Vergi Gelirleri ve Kamu Harcamalarına Oranı
(Cari Fiyatlarla Milyar TL.)

Yıllar	İç borç stoğu	İç borç ödemeleri (İBÖ)	İBÖ/vergi	İBÖ/Kamu Harcamaları
1981	1.010	194.6	16.1	13.1
1982	1.435	261.6	20.0	14.6
1983	2.484	122.9	63.6	4.7
1984	4.223	396.8	16.7	10.4
1985	6.450	1.416.1	37.0	26.1
1986	9.871	2.946.4	49.3	34.4
1987	17.223	6.275.1	69.1	48.1
1988	28.463	8.366.8	57.4	39.0
1989	42.016	15.444.5	45.3	39.7
1990	57.500	19.188.0	43.9	28.0
1991 (1)	80.114	43.324.0	55.2	33.1

(1) Geçici Değer

Kaynak : TÜSIAD-"The Turkish Economy"-Çeşitli yıllar ve HDTM-"Başlıca ekonomik Göstergeler" 1992-Ocak/Şubat'tan hesaplanmıştır.

Tablo 3'den çıkan sonuçlar endişe vericidir. Gerek iç borç stoğu, gerekse yıllık borç ödemeleri rakamları dönem boyunca büyük sıçramalar kaydetmiştir. İç borç ödemelerinin kamu harcamaları ve vergi gelirlerine oranının dönem boyunca sürekli artması 1990'lı yıllara büyük yükler getirmiştir. Yine 1983, 1987, 1988 ve 1991 yıllarında iç borç ödemelerinin vergi gelirlerine oranlarındaki artışlar, seçim yıllarında seçmenlere "hoş görünmek" için yeterince vergi toplanmadığını gösterebilir. Ayrıca iç borç stoğunun gelmiş olduğu seviye kaygı verici gelişmelerin olduğunu göstermektedir. Nitekim 1991 sonunda erişilen iç borç stoğu ve daha da önemlisi borç ödemelerinin vergi gelirlerine oranı, "iç borçlanmada sınırın" zorlandığını göstermektedir.

4. SONUÇ

Bütün ülkeler iç borçlanmayı kamu finansmanı için kullanmaktadır. Yine bütün ülkelerde iç borçlanma "siyasi amaçlarla" kullanılmaktadır. Yatırım harcamalarının normal gelirlerle karşılanamayan bölümleri borçlanma (iç ve dış) ile dengelenebilir, ancak borçlanma ile yapılan yatırımın sosyal faydası ve borçların faiz oranları en azından denk olmalıdır. Aksi takdirde borçlar, yeni borçları getirecek, kamu açıkları tehlikeli boyutlara ulaşacaktır. 1991 sonunda Türkiye'nin gelmiş olduğu nokta bunun bir kanıtıdır.

İç borçlardaki süratli tırmanışın neden olduğu sorunların hafifletilmesi ve gelecek dönemlerde oluşabilecek daha büyük yüklerle mani olabilmek için kamu açıkları mutlaka kontrol altına alınmalıdır. Bu da bir taraftan kamu harcamalarının disiplin altına alınarak giderlerdeki artışın sınırlandırılmasına, diğer taraftanda vergi kayıp ve kaçaklarının en aza indirilmesi suretiyle vergi gelirlerinin artırılmasına bağlıdır.

KULLANILAN KAYNAKLAR

- ARSAN, Ü. (1961) : Türkiye'de Cumhuriyet Devrinde İç Devlet Borçları. Ankara.
- DOWNS, A. (1957) : An Economic Theory of Democracy. New York.
- FEYZİOĞLU, N. (1981) : Nazari, Tatbiki, Mukayeseli BÜTÇE. İstanbul
- FREY, B. (1980) : Demokratischer Wirtschaftspolitik. Munchen.
- GANDENGERGER, O. (1982) : "Thesen zur Staatsverschuldung"-Hans-neyer, K.H. (Hrs) Staatsfinanzierung in Wandel. Berlin.
- GANTNER, M. (1977) : "Politische Dimensionen der Verschuldung des öffentlichen Sektors" österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft 4 içinde
- HDTM (1992) : Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığı - Başlıca Ekonomik Göstergeler. Ocak/Şubat Ankara.
- ÖNDER, İ. (Koor.-1989) : Türkiye'de Kamu Harcamalarının Gelişimi. Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayını İstanbul
- SAYBAŞILI, K. (1986) : Devletin Ekonomiye Müdahalesi 1963-1985. Ankara.
- SÖNMEZ, S. (1987) : Kamu Ekonomisi Teorisi. Ankara
- TÜSİAD- "The Turkish Economy" Raporları - Çeşitli yıllar.